

על האוטו-נומיות של הפוליטי

יהודה שנהב

החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב; מכון ון ליר בירושלים

הפוליטי הוא עמוד השדרה של המחשבה הביקורתית, אולם התשובה לשאלה "מהו הפוליטי?" אינה מובנת מאליה. בעמודים הבאים אני מבקש להציע מהלך תיאורטי אשר ימשיג את הפוליטי וימקמו במסורת המחשבה הביקורתית העכשווית. אפתח בתיאור שתי פרכות (fallacies) המוחזקות לעתים בבחינת אמיתות גלויות או סמויות במסורת המחשבה הליברלית ובדיסציפלינות אקדמיות כמו משפטים, מדע המדינה, תקשורת ופילוסופיה פוליטית.

פרכה ראשונה: הפוליטיקה היא המקום של הפוליטי. טענה זו אינה רק מופרכת אלא גם מטשטשת את מקומו של הפוליטי. משום כך אני מבקש לנסח את ההבדל בין הפוליטיקה לבין הפוליטי. הפוליטיקה היא תחום השלטון שעניינו הקצאת משאבים, למשל חקיקה או תקציב, לספרות השונות של פעילות המדינה. הפוליטיקה ושלטון החוק ממוסדים במערכות השלטון בתור מנגנונים של הקצאת משאבים קולקטיביים.¹ בזרם המחשבה המכונה ליברליזם פוליטי לא מנוסח במפורש פער בין הפוליטיקה (והחוק) לבין הפוליטי. שני המונחים מוחלפים תדיר, גם בשפה.

אל מול הטשטוש ביניהם אני מבקש לטעון כי אף על פי שהפוליטיקה מתנהלת במטריצה מורכבת של שדות כוח היא אינה יכולה להיות המקום של הפוליטי, כיוון שהיא ממוסדת באמצעות עקרונות של סדר ושיטה. הפוליטי, לעומת הפוליטיקה, מפציע תמיד בגדר חריג, ומשום כך אינו יכול להיות מיוצג על ידי מערכת מוסדרת אשר לעתים קרובות מטשטשת את הפוליטי.

פרכה שנייה: הכול פוליטי. זו טענה מופרזת שאינה מאפשרת מרחב של א-פוליטיות ומשום כך גם מאיינת את תוקפה שלה. נכון שכל דבר עשוי להיות פוליטי אולם דבר אינו פוליטי אם לא עבר פוליטיזציה. כך מנסח זאת פוקו: "It is a question of saying rather: nothing is political, everything can be politicized, everything may become political" (Foucault 2003, 390).

* תודות לעדי אופיר, לחגי בועז, לריי גיליס, לאפי זיו ולחנן חבר על הערותיהם.
1 מקס ובר הסביר ש"פעולה מכוונת פוליטיקה" מכוונת להשגת כוח והשפעה על הממשל או על ארגונים פוליטיים אחרים. ברוח זו הגדירו אנשי מדע המדינה נאור-ובריאנים (למשל רוברט דאהל) את הפוליטיקה כמנגנון הקצאה של משאבים בעלי ערך ומשום כך גם כזירה של מאבק על אינטרסים.

אי־אפשר לנסח כללי ניתוח לתופעה חריגה שעוד לא נולדה. הפוליטי צומח בצורות מפתיעות ויוצאות דופן. משום כך אני מציע להפך את השאלה. במקום לשאול מהי המשמעות האונטולוגית של הפוליטי, או מהי המציאות של הפוליטי, אשאל מהי מערכת העקרונות שבאמצעותה אנו יכולים לזהות תופעה פוליטית? אציע שהפוליטי הוא מהלך חריג של ערעור המנוסח, במעשה או במחדל, אל מול מערכת היררכית של כוח — בין שהיא מערכת של שלטון ובין שהיא מערכת של סמנטיקה או של תרבות. הערעור של הפוליטי נגד הסמכות מבקש לחשוף אותה כביטוי של כוח או של אלימות ומבקש ממנה להזדהות בתור שכזאת, ולא כפי שהיא מבקשת להציג עצמה — כמערכת טבעית או מערכת לגיטימית של כוח רציונלי. ניסוח כזה מאפשר להבחין בין הפוליטי לבין הא־פוליטי, ועם זאת הוא מאפשר גם תנועה דינמית ומורכבת שחושפת את המתחים בבסיס היחסים ביניהם.

הכלל והיוצא מן הכלל

נקודת המוצא שלי היא שאפשר להגדיר דבר מה בשם "פוליטי" רק אם הוא מזוהה כחריג ופועל כחריג: חריג של השלטון, של הממשל, של המערכת, של השפה. החריג יכול לבוא לידי ביטוי בפעולה, בתנועה או ברעיון, כמו רעיונו של הגיבור המיוסר ברומן הפיקרסקי, המערער על סדר חברתי כלשהו. פיקארו הוא אדם פוליטי משום שחצה את הקווים, טשטש את הגבולות, ולא נעתר למיונים הסטנדרטיים. הוא מתייצב בתור חריג אל מול מערכות סמנטיות של כוח, ומסמן אפשרות של אחרות או של ערעור על מערכת היררכית של כוח ושל קיטוב.²

חריגות זו מוגבלת בזמן. היא מפציעה ברגע מפתיע בתור אפשרות — במעשה או במחשבה — וכשם שהפציעה כך גם תתמסד או לחלופין — תיעלם. משום כך זמנו של הפוליטי קצוב. כל חריגה, אנומיה או אנומליה חברתית סופה שתיבלע אל תוך היגיון של שיטה. משום כך יש לנו עניין רב בהדגשת המעמד החריג של הפוליטי מחוץ לכללי המשחק הממוסדים של המדינה.³ התשוקה הפוליטית שאצורה בחריג ובסביבתו מוצגת בתור אפשרות אטרקטיבית אל מול השטחיות העצלה של הכללי. כך מנסח זאת קירקגור:

אם רוצים ללמוד כהלכה את הכללי, צריך רק לחפש את היוצא מן הכלל האמיתי. הוא מסביר בבהירות גדולה בהרבה מאשר הכללי עצמו... כי על הכללי לא חושבים אפילו מתוך תשוקה, אלא רק בשטחיות עצלה. היוצא מן הכלל, לעומת זאת, חושב על הכללי בתשוקה מלאת אנרגיה (מצוטט אצל שמיט [1922] 2005, 35).

² למשל, במחשבה המרקסיסטית הקלאסית, הפוליטי מתבטא בחשיפת הניצול והקיטוב שעליהם בנויים יחסי הייצור והתשתית החברתית התלויה עליהם. ערעור זה מתבטא גם בחשיפת הממד האידיאולוגי שבו מעוגנים יחסי הייצור וגם בהתארגנות מעמדית אשר מוציאה את הפוליטי מן הכוח אל הפועל.

³ בהקשר זה אפשר ללמוד מן הביקורת שמתח שטראוס על שמיט. הובס כתב בתוך עולם שאינו ליברלי, כך אומר לנו שטראוס, ואילו לשמיט היתה הפריבילגיה לבקר את הליברליזם באמצעות קוסמולוגיה פוליטית, שהיא ליברלית במהותה. ראו Strauss 1996.

הגדרת הפוליטי של שמיט קשורה בקשר בלתי ניתן להתרה עם המדינה, ובמילותיו: "מושג המדינה מניח את הפוליטי" (שם, 20). בעיני שמיט, מדינה ליברלית הרואה בעצמה מדינת חוק מסתכנת בכך שלא תתייחס לאויביה ברצינות. שלטון החוק שעליו היא מבוססת אינו מסוגל לזהות את אויבי החברה המשתמשים בעצם היותה מדינת חוק כדי לחסלה. המעשה הפוליטי מקורו ביכולת להבחין באופן שאינו משתמע לשתי פנים בין "ידיד" ל"אויב":

The specific political distinction to which political actions and motives can be reduced is that between friend and enemy. This provides a definition in the sense of a criterion and not as an exhaustive definition or one indicative of substantial content. Insofar as it is not derived from other criteria, the antithesis of friend and enemy corresponds to the relatively independent criteria of other antitheses: good and evil in the moral sphere, beautiful and ugly in the aesthetic sphere... (Schmitt [1929] 1996, 26).

שמיט גרס שהפוליטיקה של הליברליזם היא פרויקט של שלילת הפוליטי והסתרתו באמצעות מסך עשן של שיח א-פוליטי (שם, 68).⁴ "אידיאליים" — כמו אנושיות, זכויות אדם, סובלנות או פלורליזם — אף פעם אינם פוליטיים מבחינת הליברליזם. כל אידיאל מופשט כזה ממסך את הפוליטי שכן ל"אנושות" אין אויבים.⁵ בלא הגדרה של אויב מובחן וטוטלי סופו של הפוליטי שיתאדה. שמיט מבקש להחזיר לזירה את האוטונומיות של הפוליטי ולהשיב את ההכרה בפוליטי בתור שכזה. לשם כך אין מנוס מלהשתמש בהבחנה המוחלטת בין ידיד לאויב. לפי ההגדרה של שמיט (Schmitt [1950] 2003) הפוליטי נמצא בשני קטבים בינאריים: הריבון מצד אחד והפרטיזן מצד שני, יהיה זה המורד או הטרוריסט (Schmitt 2004 [1963]). שתי ישויות פוליטיות אלו מוגדרות כחריגות או "יוצאות מן הכלל" ביחס לחוק. ריבון הוא מי שמכריז על מצב חירום, כלומר מעשה את החוק. וכשם שהריבון מעשה את החוק כדי לכוון את עצמו בתור ריבון, כך גם הפרטיזן מתמקם מחוץ לגבול הלגיטימיות של החוק, כלומר נוקט מעשה אנטי-שלטוני. הפרטיזן המסורתי (למשל צ'ה גווארה או הו צ'י מין) מתעלם מחוקי המלחמה המסורתיים ומן החוק הבינלאומי, ותחת זאת משתמש בטרור. הוא מאתגר בכך את המדינה ומוגדר כאויב שלה, אם כי הוא עשוי להגיח גם משדרת השלטון עצמו, או מן האליטות שלו, כמו במקרה של ראול סולן ובגידתו בצרפת. הפוליטי — גם בקוטב הריבון וגם בקוטב הפרטיזן — אינו מאפשר מרחב של

⁴ על זה ענה שטראוס לשמיט שהוא מסתיר את העמדה הנורמטיבית והאידיאולוגית שלו, המנחה את הטקסט הזה, מאחורי מסך העשן של כתיבה אנליטית ותיאורטית. עוד טען ששמיט יוצא כנגד "אידיאליים אבסטרקטיים", שהם נורמטיביים, אולם אינו מציג בפירוש את העקרונות הנורמטיביים של השיפוט המוסרי שמנחים אותו.

⁵ ועל הטענה כי אדם אינו יכול להיות אנושי בלא הפוליטי ענה לו ליאו שטראוס בביקורת חריפה כי הגדרת הפוליטי תלויה באנושיות המטרימה אותה, בין השאר משום ששמיט נזקק ל"ידיד האנתרופולוגי של אמונה" (Strauss 1996, 96).

ניטרליות. משום כך 9/11 הוא מומנט שמיטיאני וקריאתו של ג'ורג' בוש אל "העולם החופשי" כלשונו: "האם אתם אֵתְנו או נגדנו?" היא קריאה שמיטיאנית. הבינאריות שהיא מניחה מהדהדת את קריאתו של נשיא ארצות הברית וידרו וילסון בעת שיצאה ארצו למלחמת העולם הראשונה — שניטרליות אינה עמדה אפשרית עוד.⁶ זוהי גם הסיבה ששמיט מתח ביקורת על האימפריאליזם, ובפרט על האימפריאליזם האמריקני, על היותו בעל שאיפות כלכליות ולא פוליטיות.⁷ הוא טען שהכלכלה אינה יכולה להוות בסיס לריבונות משום שהיא מטשטשת את הפוליטי. הוא ביכה את זניחת קטגוריות היסוד הפוליטיות של ידיד לעומת אויב, ואת צמיחתן של קטגוריות לא פוליטיות כגון גירעונות ועודפים (Schmitt [1950] 2003). ברוחו של שמיט אפשר לנסח זאת כך: פעם מי ששלט בטרטוריה — שלט בכלכלה. עתה מי ששולט בכלכלה — שולט בטרטוריה.

בעשורים האחרונים זכתה תפיסה זו לעדנה בקרב הימין באירופה. אליין בנואה, אחד הדוברים המרכזיים של הימין החדש בצרפת, טען שכניסת ה"אחרים" לאירופה היא תוצאה של תהליכים כלכליים, קרי הגירת עבודה, שמטשטשים את ההיגיון של הפוליטי (Spektorowski 2000). לפי ההיגיון הזה, ראוי להתור לשחרורה של אירופה מאילוצים ליברליים אוניברסליים ולהחזיר את הריבונות האירופית לאירופים. ריבונות צרפתית פוליטית היתה נלחמת על חבלי אלזס ולורן, ולא מזניחה אותם בשל פוליטיקה אימפריאלית-ליברלית עקרה במדגסקר או באלג'יר. ככינוס בוורסי בשנת 1981 קרא בנואה להגן על זכויות העמים נגד זכויות "האדם האבסטרקטי". את זכויות העמים אי-אפשר לשחזר על בסיס המודל היעקוביני. גם אי-אפשר לשחזר מתוך החלום העל-לאומי של הטכנוקרטים בבריסל. צריך להחזיר לעיקרון המתודולוגי של הסכם וסטפליה. זה המקום שבו נפרדות דרכיהם של שמיט ושל פוקו. שמיט מבין את הפוליטי רק בהקשר של המדינה, ואילו פוקו עוסק בממשליות ובניהול אוכלוסייה — סוגיות ששמיט היה בוודאי מבטל בטענה שהן מטשטשות את הפוליטי.

הרחבת מושג הפוליטי

בספרו *Security, Territory and Population* (Foucault 2003) הגדיר פוקו את הפוליטי מתוך התכתבות עקיפה עם שמיט:⁸ "[The political] is no more or less than that [of the

⁶ ראו Scott 1918, 65.

⁷ שמיט פיתח עמדה זו בספרו שכתב אחרי המלחמה, *The Nomos of the Earth* (Schmitt [1950] 2003). הוא התווכח בעיקר עם הקריאה של וילסון ביום העצמאות של אמריקה בשנת 1914 כי יבוא יום ואמריקה תראה לעולם כולו שהיא מציבה את זכויות האדם מעל כל הזכויות האחרות, וכי דגל אמריקה הוא דגלה של האנושות (humanity) כולה. ראו Scott 1918, 281–287. בעיני שמיט המושג "אנושות" אינו פוליטי, והוא מטשטש את הנסיבות העיקריות שבעטיין הוא מושמע, דהיינו האימפריאליזם הכלכלי האמריקני. ראו Schmitt [1929] 1996.

⁸ פוקו התכתב עם שמיט פעמיים בלבד. פעם אחת פה בהגדרה זו של הפוליטי, ופעם אחרת בספרו "חייבים להגן על החברה", שמכונה הספר השמיטיאני של פוקו. הוא הבחין בין "שיח מלחמה",

exception] which is born with resistance to governmentality, the first confrontation" (שם, 390). פוקו טען שהפוליטי הוא "יוצא מן הכלל" שנולד עם האקט הראשון של ההתנגדות לממשליות. החריגה אל מול הממשליות אינה זהה לחריגה של שמיט המוגדרת אל מול החוק הליברלי. להפך: שמיט היה בוודאי מגדיר את הממשליות שעליה דיבר פוקו (לפחות את התגלמותה באימפריאליזם האמריקני) כדה-פוליטיזציה של השלטון.⁹ רצונו של שמיט להגביל את הפוליטי להקשר של המדינה הטוטלית בלבד, ורק ביחס למטריצה אחת של כוח, חוסם את האופק התיאורטי שלו וגוזר עליו בינאריות חסרת מוצא.

אני מבקש לעגן את החריג באקט הראשון של התנגדות שעליו דיבר פוקו. האקט הראשון מוגדר הן כעיקרון מתודולוגי והן כנקודה היסטורית בזמן. נקודת האפס ההיסטורית היא מקרה פרטי של נקודת האפס המתודולוגית (terminus a quo).¹⁰ פוקו מרחיב אפוא את החריג גם לסוגיות שאינן מדינתיות במובהק, ובכך הוא מאפשר קוסמולוגיה דינמית ורחבה להפצעתו של הפוליטי. החריג הוא זה שמסמן ערעור על סדר היררכי ממשלי כלשהו והוא בא לידי ביטוי במעשה, במחשבה (במילותיו של לפבר "יש לתת לדמיון לתפוס את השלטון") או בשניהם (לפבר 2005). לפי הגדרתו של חנן חבר, ספרות פוליטית היא ספרות "החושפת את הקיטוב הפוליטי ומפעילה את היצירה הספרותית ככלי פוליטי ישיר" (חבר 1994, 15).¹¹ הפוליטי ("חשיפת הקיטוב") הוא גם זה שתובע מן הסדר המעמדי-חוקי-ממשלי להזדהות בתור מנגנון של כוח. עדי אופיר מתאר תביעה זו כבקשה ל"פומביזציה" של הרשות הפוליטית ושל מנגנוני הסמכות שלה (אופיר 2001, 126–127). תביעה זו מערערת על הטבעיות ועל הלגיטימיות של הסדר הממוסד, ותובעת ממנו להזדהות כפוליטי, בדיוק כפי שבנימין תובע מחוק המדינה להזדהות כמנגנון של אלימות. תביעה זו מבקשת לאתר את מקורות האלימות שאצורים בעצם המעשה החברתי ולהפוך את מה שנתפס כטבעי למה שהוא באמת: פוליטי. זוהי הגדרה של הפוליטי שאינה שמיטאנית כיוון שהיא מגדירה את הפוליטי באמצעות מומנט היסטורי קונטינגנטי – אוטונומי – ולא באמצעות הפוליטיקה הממוסדת של המלחמה.

במקום אחר השתמשתי בהגדרה זו של הפוליטי כדי לתאר את כינון הניהול כדיסציפלינה של ידע (Shenhav 2002). אני מבקש להביא בקצרה את הדוגמה הזאת כדי להראות איך מזהים את החריג וכיצד הוא מתמקם אל מול השיטה. עם צמיחתו של הניהול

כלשונו, המקביל ל"פוליטי" אצל שמיט, לבין "שיח של זכויות", שלטענתו הוא שיח שמסתיר את הפוליטי. ראו ניל 2005; Foucault 1997.

⁹ עדי אופיר מגדיר "פוליטיזציה" כך: "הצגה של יחסי כוח שהתמסדו כיחסי שליטה בתור יחסים בעייתיים, כלומר ערעור על הלגיטימיות שלהם". לעומת זאת, כך הוא מגדיר "דה-פוליטיזציה": "ייצוג של יחסי שליטה כאילו היו נורמליים וטבעיים, הפיכתם למובנים מאלהים" (אופיר 2001, 136).

¹⁰ פוקו התחקה על תולדות החלוקות המודרניות. הגדרתו את הפוליטי דומה לזו של ז'אק רנסייר (2008).

¹¹ לעומת זאת, לפי הגדרתו של אירווינג האו, רומן פוליטי הוא רומן שבו "הרעיון של החברה, ולא דווקא היחסים הכמו-טבעיים שבה, חדר להכרתן של הדמויות" (האו 1989, 20). לפי פרשנותו, הרומן הפוליטי אינו מקבל תבניות חברתיות כאילו היו טבעיות או כמו-טבעיות, אלא חושף את המעשה החברתי שיוצר את הפוליטי ומסתיר אותו.

בתור גוף של ידע בשלהי המאה ה-19, הפך מושג "המערכת" לאובייקט של ידע בעל תכונה אפיסטמולוגית חשובה: המערכת אינה משאירה כלום ליד המקרה. על פי לוגיקה טלאולוגית זו, כל חריג דינו אפרורית להיעלם. היסודות האפיסטמולוגיים של הניהול בתור פרופסיה וגוף של ידע מבוססים על תכונה זו של המערכת, כלומר על ה"רציונליות" שלה. את הפוליטי (שכונה בספרות "בעיית העבודה", *labor unrest*) זיהיתי כחריג בנקודת אפס היסטורית מסוימת (1870–1930). בעיית העבודה התבטאה באנרכיזם של העבודה ובמרד אלים. היא הוכרה כבעיה הפוליטית הלאומית בארצות הברית באותה עת, לא רק של הקפיטליסטים ושל הרכוש הפרטי אלא גם של המדינה, של הסדר האזרחי ושל סדר היום של בעלי המקצועות החדשים (מנהלים, חשבונאים, אנשי שיווק, משפטנים). בדוגמה זו החריג הפוליטי (בעיית העבודה) נוצר על ידי התמקמות בשולי המערכת, מתוך שהוא קורא תיגר על הסדר המעמדי-חוקי שלה.

ההיסטוריה של הניהול מראה שבאותן שנים "הפריעה" בעיית העבודה לרציונליות של המערכת. ה"גחמיות" של העובדים לא ניתנה לקודיפיקציה ולסיסטמטיזציה באמצעות קו ייצור נטול הפרעות. משום כך, הדיסציפלינה מצדה סימנה את הפוליטי כ"בעיה". היא הגדירה אותו כיוצא מן הכלל ואז העבירה אותו תהליך של המרה ממעמד של יוצא מן הכלל למעמד של מרכיב בשיטה. בעיית העבודה הופנמה אל תוך מושג אנליטי שכונה "אי-הוודאות", והפכה למרכיב בהגדרה של רציונליות ניהולית. ככל שהתעצמה בעיית העבודה כן התעצם השימוש במינוח ליברלי ובשפה מקצועית א-פוליטית, שעוקפת את הפוליטי. בהמשך הוצאה בעיית העבודה אל מחוץ לשפה הניהולית, ומקומה החדש נמצא לה בשדה פרופסיונלי אחר: יחסי עבודה. "הפוליטי" הוצא בהדרגה אל מחוץ לגבולות הדיסציפלינה של מדעי הניהול, והדיסציפלינה (שהיא גם גוף של ידע) מקבלת כך גם את משמעותה הנוספת כגוף ממשמע. חלק מפעולת המשמעות היא העתקת "החריג" אל אזור אחר מחוץ לגבולות הדיסציפלינה. יחסי העבודה היו "הבעיה" של הניהול משום שהיו בבחינת חריג שאינו ניתן לקידוד. ההפרדה בין הספרות: התיאוריה הניהולית מצד אחד ויחסי העבודה מצד שני — היא עבודת טיהור במונחיו של ברוננו לאטור.

נוצרים פה אפוא כלים שלובים מבחינה דיסציפלינרית. תחילה היה לפוליטי מקום מכור (carved) — גם אם בגדר חריג — בתוך גוף הידע, ואילו לאחר מכן הוא הוצא ממנו והועתק אל תוך מסגרת ידע אחרת. ואולם, ההכלה של החריג בתוך הסגר (קרנטיין) מתקיימת לזמן קצר בלבד — גם התחום המכונה יחסי עבודה עבר בהמשך תהליך של קודיפיקציה ורציונליזציה. תהליך זה הגיע לשיאו באמצע העשור הבא (1936), על רקע חקיקת חוק וגנר המפורסם, אשר גם הוא משטר ומשמע את התנהגותו של החריג.¹² בתיאוריות הניהוליות של אותה העת הוגדר ה"פוליטי" מחדש, הגדרה ליברלית, במונח "פוליטיקה", כלומר יחסי

¹² חוק וגנר, הידוע גם בשם *National Labor Relations Act*, נחקק בשנת 1935. חוק זה עיגן את יחסי העבודה בהוראה מוסדרת. אמנם הוא סיפק הגנה לעובדים במערכות מוסדרות אולם גם מיסד את ה"מלחמה" בין הון לעבודה.

הגומלין במסגרת כללי המשחק הפוליטי של הארגון. הניתוח שהצגתי מציע לאתר את הפוליטי באופן פרגמנטי בלבד, כפעולה פוליטית בשלביה הראשונים לפני שהיא מתמסדת והופכת לתנועה חברתית, או לאחר שלב ה"ארעיות", בלשונו של ובר. משום כך ברור שהאמירה "הכול פוליטי" מטשטשת את הפוליטי ואת מיקומו הייחודי כחריג. פוקו מתקן ואומר שכל דבר יכול לעבור פוליטיזציה אם נוכל לאפיין אותו כחריג, כלומר כהתנגדות הראשונה ביחס למטריצה מסוימת של כוח או של סדר היררכי מסוים. הייתי מוסיף ואומר שהחריג מנוסח כערעור ביחס למטריצה מסוימת של כוח. למשל, ספרו של אדוארד סעיד *אוריינטליזם* (סעיד [1978] 2000) היה מעשה פוליטי מובהק. הוא התייצב בתור חריג מול מערכת שיח משומנת (הספרות האנגלית) וביקש לערער על מעמדה, ועל העובדה שהיא מציגה את עצמה כאוניברסלית, ולחשוף את האינטרסים הפרטיקולריים שלה.

כעת, אנו יכולים להכיל בתוך הגדרה זו גם את אפשרות הפעולה הפוליטית על פי המסורת המרקסיסטית: לחשוף את המציאות המודחקת של הדיכוי הפוליטי הקיים, ולהכיר בה.¹³

עקרונות הפוליטי

קיבלתי אפוא את הגדרתו של שמיט לפוליטי בבחינת "חריג" אולם עשיתי בה שלושה תיקונים מהותיים. ראשית, ניתקתי את הפוליטי מהזיקה החד-משמעית שלו למדינה והגדרתי אותו כחריג של כל מערכת, פורמלית או לא פורמלית. חריג יכול להתקיים ביחס לחוק, ביחס לשיח, ביחס לתאגיד, ביחס למינהל הציבורי, ביחס להיגיון תרבותי וסמנטי דומיננטי או ביחס לפרקטיקה סוציולוגית. שנית, הצעתי את הפוליטי כחריג גם ביחס לזמן וגם ביחס למרחב. בניגוד לפילוסופיה המקובעת והטוטלית של שמיט, אני טוען שהחריג חדל להיות ה"פוליטי" ברגע שהוא מתמסד בפוליטיקה. למשל כאשר מצב חירום מתמסד — כפי שהיה בגרמניה הנאצית, או להבדיל במלזיה תחת שלטון הבריטים מיד לאחר מלחמת העולם השנייה — אזי הוא מאבד את מעמדו הייחודי כפוליטי. התארגנותו של החריג בסדר מסוים חותרת תחת הפוליטי וממסדת אותו בתוך המדינה הטוטלית או בתוך פוליטיקה ליברלית. אפשר לומר שההבחנה של ובר בין הארעי לבין הקבוע מקבילה לחלוקה בין החריג לבין הכלל הממוסד. הפוליטי הוא תמיד ארעי. שלישית, הצעתי תיקון פוסט-סטרוקטורליסטי לבינאריות של שמיט. התיקון מאמץ את הבינאריות כתופעה קונטינגנטית בעצמה ומאפשר התכווצות, התרחבות או אפילו התחלפות של הקטבים הבינאריים. אני מבקש לחזור עתה לשאלה שבה פתחתי את הדיון: מהו הפוליטי? ובהתאמה, מהי מערכת העקרונות שבאמצעותה אנו יכולים להצדיק בחירה מסוימת כ"פוליטית"? לאור הדיון כאן אני מציע להגדיר את תחום הקיום של הפוליטי על פי שלושה קריטריונים.

¹³ באופן דומה הגדיר גיימסון את הלא-מודע הפוליטי, ראו גיימסון 2004, 10.

1. הפוליטי הוא מהלך חריג של ערעור. הוא מבטא עמדה חריגה ("היוצא מן הכלל") המערערת על סדר קיים (החוק, השלטון, המשפט, היררכיה מגדרית, מעמדית או אתנית). הערעור מבטא סירוב להתמייין על פי תביעה של מערכת ממשמעת כלשהי: דיסציפלינה, פרופסיה, אידיאולוגיה או מדינה, והוא אמון על חשיפת הקיטוב.

2. הערעור מנוסח במעשה או במחדל (למשל התנגדות, התנגדות פסיבית, או כתיבת טקסט), והוא עובר מוביליזציה ומקבל במרוצת הזמן ניסוחים מרובים.

3. הערעור של הפוליטי חושף את האידיאולוגיה של הסמכות השלטונית ומבקש ממנה להזדהות ככוח או כאלימות, ולא רק כמעשה לגיטימי ודמוקרטי.

קריטריונים אלה מאלצים את הגדרת הפוליטי להתנסח בתהליך של רפלקסיה תמידית על הדיאלקטיקה שבה המונח צף ושוקע חליפות, מתקשר לדפוסים מבניים או מופיע כהתפרצות כאוטית. לשאלה מהו הפוליטי יש כמובן השלכות מובהקות על שאלות כבדות משקל הנוגעות לאחריות ולמוסר. בתוך מדעי החברה החריגות מקבלת משמעות נוספת כשאנו מחברים אותה לרעיון הקונטינגנטיות, שלפיו ההכרה, המוסר או החברה אינם מבוססים על יסודות על-זמניים, וייחוסים מהותניים ומשמעויות קבועות לתופעות — אינם קיימים.¹⁴ קונטינגנטיות יכולה להיות מוגדרת הן ביחס לזמן (שכן הפוליטי מפציע ברגע אחד ונעלם ברגע הבא), הן ביחס למקום במרחב (שכן מה שפוליטי במרחב תרבותי או גיאוגרפי אחד אינו בהכרח פוליטי בכל מקום), והן ביחס לסדר היום של קבוצות שונות (שכן מה שפוליטי בעבור קבוצה אחת אינו בהכרח פוליטי בעבור קבוצה אחרת). הקונטינגנטיות יכולה להיות מגודרת גם בניסוחו של מקס ובר: כפער בין הלוגיקה של המתבונן (החוקר או החוקרת) לבין הלוגיקה של מושא ההתבוננות (הנחקרים).¹⁵ ובר מבקש לא רק לנסח את פעולתם של השחקנים החברתיים, ולא רק "להבין" (במונחים פנומנולוגיים) את מעשיהם האידיאליסטיים — אלא גם להתבונן מאחורי גבם באותה עת עצמה, כלומר לייצר שפה "חיצונית" שתדבר עליהם באופן שונה מן האופן שבו הם מדברים על עצמם. הפער הזה נוסח

14 ראו דיון בעניין זה אצל יצחק נבו (2006).

15 לא בכדי אימץ ובר את ההבחנה המזוהה עם וילהלם וינדלבנד בין ניסוח נומוטי (nomothetic) לבין ניסוח מדעי אידיוגרפי (ideographic) של מדע החברה. הראשון מרפרר לכללים המנוסחים כנומוס, כלומר כחוקים אוניברסליים כמו אלה המקובלים במדעי הטבע או בעולם המשפט; השני מרפרר לאירועים היסטוריים פרטיקולריים המחייבים אופן תיאור פרטני. בהשפעת היינריך ריקרט תלמידו של וינדלבנד אימץ ובר את ההבחנה הזו והציע לסוציולוגיה מערך אפיסטמולוגי המורכב מן המתח בין הנומוס לבין הפרטיקולרי: בין האוניברסליות של הכללים המדעיים היוניטריים לבין ייחודם של תהליכים היסטוריים, בין המכוונות והמודעות לפעולה רציונלית לבין תוצאותיה הבלתי צפויות של הפעולה האנושית, בין הטיפוסים-האידיאליים לבין המשמעות הסובייקטיבית של פעולה אנושית, בין ההיבטים הקונטינגנטיים של הסמכות הכריזמטית לבין המיסוד שלה; בין בחירה חופשית ושיפוט מוסרי לבין המגבלות המוכתבות על ידי "כלוב הברזל של הרציונליות". במונחי האפיסטמולוגיה של ובר אפשר לדבר על המתח בין החריג, שהוא המקרה ההיסטורי, לבין הרוטיניזציה (הֶשְׁנָה) והמיסוד שלו.

מחדש בסמיוטיקה ובאנתרופולוגיה כהבחנה בין שפת "אמיק" לשפת "אטיק". הבחנה זו, המקבילה להבחנה האפיסטמולוגית בין הלוגיקה של החוקר לבין הלוגיקה של הנחקרים, באה לידי ביטוי במטריצה של ריבוי המאפשרת הגדרות מגוונות של הפוליטי. הלימה מוחלטת, או לחלופין אי-הלימה מוחלטת (בין הלוגיקה של החוקר לבין הלוגיקה של הנחקרים) מטשטשת את הפוליטי. הלימה מוחלטת מטשטשת את מקומו של הפוליטי ואת המרחב האוטונומי שלו, והיא יכולה לנבוע מהיעדר מרחק אפיסטמולוגי בין החוקר לבין מושא המחקר שלו. אי-הלימה מייצרת עודפות שאינה ניתנת לתחזוקה סמנטית. להלימה (או לאי-ההלימה) יש אפוא מעמד כפול. מן הצד האחד הלימה מוחלטת מחלישה את כוחה של הטענה הסוציולוגית משום שהיא אינה מייצרת מרחק מספיק ממושא מחקרה. לעומת זאת, אי-הלימה חושפת את הפוליטי, לא רק בזירה החברתית אלא בשדה הידע עצמו. המסקנה הזאת עוברת כחוט השני גם בוויכוחים שיש היום בישראל בין היסטוריונים לבין היסטוריונים אחרים ובין סוציולוגים לבין סוציולוגים אחרים באשר לנקודות המבט האפיסטמולוגיות הרלוונטיות המתאימות לחקר החברה.

ביבליוגרפיה

- אופיר, עדי, 2001. "חברה אזרחית בעיר ללא הפסקה", יואב פלד ועדי אופיר (עורכים), ישראל: מחברה מגויסת לחברה אזרחית, ירושלים ותל-אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.
- גיימסון, פרדריק, 2004. *הלא מודע הפוליטי*, תל-אביב: רסלינג.
- האו, אירווינג, 1989. *פוליטיקה והרומן*, ירושלים: כתר.
- חבר, חנן, 1994. *פייטנים וכריונים*, ירושלים: מוסד ביאליק.
- לפבר, אנרי, 2005. *מרקסיזם*. תל-אביב: רסלינג.
- נבו, יצחק, 2006. "על גבולות הפנייה לקונטינגנטיות", הקדמה לספרו של ריצ'רד רורטי *קונטינגנטיות*, אירזניה וסולידריות, תל-אביב: רסלינג, עמ' 7–35.
- ניל, אנדרו, 2005. "לערוף את ראשו של המלך: ספרו של פוקו *חייכים להגן על החברה* ובעיית הריבונות", *תיאוריה וביקורת* 27: 103–125.
- סעיד, אדוארד [1978] 2000. *אוריינטליזם*, תל-אביב: עם עובד.
- רנסיר, ז'אק, 2008. *חלוקת החושי: האסתטי והפוליטי*, תל-אביב: רסלינג.
- שמיט, קרל, [1922] 2005. *תיאולוגיה פוליטית*. תל-אביב: רסלינג.
- Foucault, Michel, 1997. *Society Must Be Defended*, New York: Picador.
- , 2003. *Security, Territory and Population*, New York: Picador.
- Schmitt, Carl, [1929] 1996. *The Concept of the Political*, Chicago: Chicago University Press.
- , [1950] 2003. *The Nomos of the Earth*, New York: Telos Press.
- , [1963] 2004. *The Theory of the Partisan: A Commentary/Remark on the Concept of the Political*, trans. A. C. Gordon, Michigan: Michigan State University Press.
- נמצא גם באתר האינטרנט: <http://www.msupress.msu.edu/journals/cr/schmitt.pdf>

- Scott, J. B. (ed.), 1918. *President Wilson's Foreign Policy*, New York: Oxford University Press.
- Shenhav, Yehouda, 2002. *Manufacturing Rationality: The Foundations of the Managerial Revolution*, 2nd ed., Oxford: Oxford University Press.
- Spektorowski, Alberto, 2000. "The French New Right: Differentialism and the Idea of Ethnofilian Exclusionism," *Polity* XXXIII (2 Winter): 283–303.
- Strauss, Leo, 1996. "Notes on Carl Schmitt: The Concept of the Political," in *The Concept of the Political*, Chicago: Chicago University Press, pp. 83–107.